

Natalia Sokil-Klepar

Lwowski Uniwersytet Narodowy
im. Iwana Franki (Ukraina)
ORCID: 0000-0002-4156-5978

РЕЛІГІЙНІ СПОРУДИ В НОМІНАЦІЇ ЛОКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Релігія відіграє важливу роль у житті багатьох людей. Це своєрідна ціннісна орієнтирна мапа для кожного. Вагомими в суспільстві є і культові споруди, до яких відносять ті, що певним чином зв'язані з релігійною обрядовістю. В Україні це можуть бути церкви, монастирі, каплички, фігури святих. Якщо зникала певна споруда, то про її існування в минулому засвідчують сучасні мікротопоніми (локальні географічні назви). Мікротопонім – власна назва невеликого, найчастіше природного фізико-географічного, зрідка того об'єкта, що створила людина. Це може бути земельна ділянка господарського призначення, яка (назва) має вузьку сферу застосування: функціонує в межах лише певної мікротериторії, відома вузькому колу людей, які живуть поблизу названого мікрооб'єкта; мікротопоніми – назви урочищ, полів, гаїв, лісів, частин лісів, лук, господарських угідь, мікроспоруд (колодязів, мостів, будок, вишок, зимівель, кордонів, мисливський будиночків тощо); до складу мікротопонімів нерідко зараховують ще мікрогідроніми, мікроороніми, мікрохороніми та ін.¹ Сьогодні в Україні мікротопоніми досліджують О. Мосур, О. Проць, О. Василик, В. Баньої та ін.

Мікротопоніми в основному природного характеру, однак є і антропогенного. Споруди – це рукотвори, а мікротопоніми, похідні від них,

---

¹ Д.Г. Бучко, Н.В. Ткачова, *Словник української ономастичної термінології*, Харків 2012, с. 121–122.

метонімічно переходили на прилеглі території, скажімо, поля, кутки населених пунктів, ліси, верхи тощо. Такі назви є свідками часу, в якому вони створені, відбитком релігійних поглядів жителів населених пунктів. Тому локуси, на яких були свого часу споруджені різноманітні об'єкти, втілюють явища певних епох у мовних одиницях.

Джерельною базою пропонованої статті послуговували власні польові записи, а також матеріали: *Топоніміка Турківщини* (Львів 2004), *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель* (Луцьк 2006), Н. Сокіл *Мікротопонімія Сколівщини* (Львів 2008), М. Габорак *Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник* (Івано-Франківськ 2008), М. Габорак *Топонімія Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник-довідник* (Івано-Франківськ 2011) та деякі інші. У дослідженні репрезентовано мікротопонімний аналіз здебільшого західних теренів України.

Монастир. Відомо, що поселення часто засновували поблизу укріплених монастирів. Традиційно монастир – «релігійна громада ченців або черниць, що з належними їй землями та капіталами становить церковно-господарську організацію»². Такі тенденції реалізуються й у мікротопоніміконі, оскільки примонастирські землі так і номінувалися – *Монастирські*. Деякі з них залишаються й досі, наявність інших закладена в семантиці мотивувальної бази мікротопонімів, що відтворюють існування раніше подібних об'єктів.

Отож, на території України зафіксовано: *Монастир* / *Манастир* (гора, горб, урочище, печерний комплекс, кут села), *Монастирик* (пагорб), *Монастирики* (урочище), *Монастирець* (гора), *Монастирок* (пагорб, хутір), *Монастирчик* (потік). Апелятив *кляштор* («католицький монастир») виявлено поодинокі в західноукраїнському мікротопоніміконі: *Кляштор* (кут села, урочище).

Згідно з матеріалом, найчастіше зазнавали іменування від апелятива *монастир* гори, пагорби, урочища. Це може свідчити про те, що монастирі були розташовані не в центрі населеного пункту, а високо в горах, подалі від людського ока. Також цей факт варто метафорично мотивувати, адже гора – одна з основних міфологем. Вершина гори, за

² *Словник української мови: в 11 т*, т. 4, Київ 1973, с. 794.

людською уявою, зв'язана з небесами. На горі часто знаходилися будь-які святилища. Виявлено здебільшого семантичні деривати, що інколи ускладнені ще на апелютивному рівні демінутивними афіксами *-ик*, *-ець*, *-чик*, *-ок*. Позитивне забарвлення мотиваторів свідчить про прихильне ставлення людей до такого роду споруд. Та й узагалі сакральні об'єкти виконували потужну охоронну функцію в населеному пункті.

Поодинокі мікротопоніми зафіксовано із присвійно-локативним суфіксом *-щин-а* (*Монастирищина* (ліс, кут села, урочище)), що характерний для багатьох слов'янських мов. Такий афікс пріоритетний для мікротопонімів. На думку української вченої Л. Масенко, генеза словотвірного типу з цим суфіксом появилася серед найменувань земельних ділянок, що виникали у зв'язку з купівлею, продажем або передачею їх у спадщину і походили від особової назви колишнього власника³. Звісно, власність могла належати не тільки окремій особі, а й спільнотам.

Також зрідка в мікротопонімах, похідних від релігійних споруд, подибуємо афікс *-щи-е* (*Монастирище* (гора)) загальнослов'янської етимології. Цей формант уживається на означення місця, де щось було розташовано. У конкретному випадку йдеться про монастир.

Приналежність об'єкта виявляється і за допомогою форманта *-ськ* (*-цьк*): *Монастирське* (пагорб, відріг), *Монастирський* (поле, потік), *Монастирецька* (гора), *Монастирська Гора* (горби), *Монастирські Келії* (територія). На думку В. Горпинича, цей ад'ектонічний суфікс найчастіше виражає відношення до поселення, походження з певного поселення, приналежність населенню, місцезнаходження⁴. Варто зауважити, що з монастирським життям часто асоціювалися й *келії* – житло ченців. На українській території виявлено урочище *Келії*. Звісно, мотивація зрозуміла. Та гіпотетично, якщо історично не було засвідчено жодного монастиря на тій території, то, мікротопонім міг тлумачитися образним значенням цього слова – місце, що віддалене, з можливістю усамітнитися.

Струмок *Монастирний* у своїй структурі містить афікс *-н-*, що є полісемантичним. У конкретному випадку він, поєднуючись із іменником на позначення споруди, виражає просторове відношення.

³ Л. Масенко, *Генезис та історичний розвиток назв на -щин-а (-чин-а)*, «Мовознавство» 1984, № 6, с. 58.

⁴ В.О. Горпинич, *Проблеми вивчення слов'янської ад'ектонімії*, «Ономастика і апелютиви (проблеми словотвірної дериватології)» 1999, вип. 7, с. 51.

Для мікротопонімії характерним та вирізняльним із-поміж інших видів онімів є одиниці на кшталт *Загора*, *Підпосіч*. Від культової споруди зафіксовано мікротопонім *Підмонастир* (хутір). На структурно-словотвірні особливості таких назв є різні погляди вчених. Логічно, що утворилася вона від прийменникової формації *Під Монастирем*. Та для економії мовних ресурсів, спрощеної вимови, зрештою, моноформлення одиниці локативний мікротопонім лексикалізувався із подальшою втратою флексії орудного відмінка. Такі структури часто номінують одиницями префіксального типу. Із семантичного погляду, префікс *під-* вказує на чітку просторову локалізацію: де саме знаходиться мікрооб'єкт?

З-поміж мікротопонімів зафіксовано ще *Керничку під Монастирем* (криниця). Власне, у цій назві диференціатором є сама споруда. Відомо, що оніми використовують із метою розрізнення однотипних об'єктів. Якщо у населеному пункті є чимало криничок, то для їхньої диференціації застосовують додатковий елемент номінації, що бере на себе головну роль у низці схожих локусів. У цьому мікротопонімі функції й семантика прийменника аналогічні – вказівка на просторовість локусу.

У контексті відмонастирської етимології мікротопонімів варто тлумачити й *Чернечу Гору* (гора, цвинтар). Онім утворився від присвійного прикметника *чернечий* – той, який належить ченцеві, монастирю.

Церква. Основною спорудою у багатьох українських населених пунктах є церква. Вона зазвичай розташована або в центрі села, або на пагорбі (якщо це гориста територія), що втілювало певні світоглядні позиції жителів. Як було вище зауважено, в народному розумінні гора асоціюється з чимось священним. Історично складалося так, що церкви були зруйновані, та про їхню наявність сьогодні можуть нагадувати мікротопоніми. Оніми такого типу вказували здебільшого на приналежність церкві тих чи інших об'єктів або ж називали місця, де колись була розташована церква.

Прилеглі до церков землі номінували як *Церковні*. За лексикографічними джерелами, це були «землі, що належали церквам та монастирям. Набуття церквою нерухомого майна розпочалося із введенням християнства в Україні-Русі наприкінці X ст. Основною формою забезпечення добробуту церковної організації була десятина (право отримувати десяту

частину прибутків, що надходили від князів, данини, суду і мита), запроваджена на всій християнізованій території Київської Русі. Від кінця XI до першої третини XIII ст. закладено первинну основу церковного землеволодіння»⁵. Звісно, у сучасності вже немає таких приписів.

В українському мікротопоніміконі зафіксовано назви: *Церковна* (вулиця, стежка, гора, річка), *Церковне* (поле, джерело), *Церковний* (поле) *Церквянський* (куток села). Ці власні назви відприкметникового походження вказували насамперед на посесивні ознаки локусу. Так номінували поля, гори, що належали церкві, стежки, що вели до неї, кутки населених пунктів, де була розміщена церква.

Виявлено чимало демінутивних форм мікротопонімів, що свідчить про особистісне, доволі позитивне ставлення до церкви зокрема й до релігії загалом: *Церквиця* (кут села, озеро), *Церковка* (долина, куток), *Церковки* (поля), *Церківця* (куток села), *Церковця* (ліс). Демінутивний словотвір – вихідна база деривації української мови. Аналізовані мікротопоніми – семантичні деривати, адже експресивні афікси не є мікротопонімотвірними. Та все ж, на рівні сприймання, комунікації, такі одиниці викликають приємні враження. Найчастіше до локальних назв додавалися суфікси *-щ-я*, *-к-а*, *-ц-я*. На думку дослідників, суфікси демінутивності надають новоутвореному слову різних експресивних значень, що пов'язані з категорією суб'єктивної оцінки предмета і його ознак. Вони виражають значення зменшеності, яке супроводжується здебільшого ще й семантикою суб'єктивної позитивної оцінки – значенням пестливості⁶.

Локальні афікси *-щ-е*, *-иськ-о* відображені в мікротопонімах *Церквище* (урочище), *Церковисько* (кут села) Науковці твердять, що «суфікси *-ище/-исько* є найпоширенішими словотворчими формантами на означення назв місця (*nomina loci*) в українських та інших слов'янських мовах»⁷.

⁵ О.М. Волощенко-Віслобокова, *Землі церковні*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15976 [доступ: 12.05.2020].

⁶ І.В. Денисовець, Л.І. Дерев'яно, *Емоційно-оцінний потенціал словотворчих суфіксів демінутивності та пестливості в сучасній українській дитячій прозі*, «Вісник КНЛУ» 2019, Серія Філологія, т. 22, № 1, с. 20–21.

⁷ Я.П. Редьква, *Ойконіми Львівської та Галицької земель із формантами *-isce/*-isko в історичному аспекті*, «Мовознавство» 2006, № 4, с. 67.

Та більшість виявлених онімів – двокомпонентної структури, у якій опорне слово – географічний термін, а диференціатор – відносний прикметник *церковний* (-а, -е): *Церковна Дорога* (дорога), *Церковна Лінія* (кут села) («там знаходиться монастир і церква»), *Церковна Нивка* (ліс), *Церковна Яма* (урочище), *Церковне Багно* (болото), *Церковний Бік* (кут села), *Церковний Ліс* (ліс), *Церковний Провулок* (провулок), *Церковинське Поле* (поле), *Церков'янський Струмок* (струмок). Можна зауважити, що схожі мікротопоніми формувалися як від геогенних (*яма, багно, ліс, поле, струмок*), так і антропогенних (*дорога, лінія, нивка, бік, провулок*) об'єктів. Деякі з природних локусів овіяні легендами, наприклад, люди кажуть, що у *Церковному Болоті* потонула церква. Це не дарма, адже локуси на кшталт болота, багна, непрохідного лісу, скель асоціюються з негативом. До речі, на західноукраїнських теренах, а саме на Івано-Франківщині, зафіксовано скельний комплекс *Дідча* (*дідькова Церква*). Назва оксиморомного характеру, адже поєднує в собі несумісні поняття. Антропогенні об'єкти діяльнісно, просторово або ж посесивно марковані.

Прийменникові формації найчастіше виражають де-орієнтацію (*біля, коло, за*), зрідка – куди-орієнтацію (*до*): *Біля Церкви* (поле, урочище), *До Церкви* (дорога), *За Церквою* (поле), *Коло Церкви* (вигін, поле, хрест, цвинтар). У конкретних випадках церква – це той примітний, центральний об'єкт, на який люди орієнтуються у просторі.

Каплиця. Назви каплиць в українському мікротопоніміконі побутують зрідка. Виявлено такі одиниці: *Каплиця* (урочище), *Капличка* (кут села, урочище), *Каплички* (поле), *Капличка під Свинчором* (капличка). Найчастіше такі локуси вказують на територію, де була колись або існує сьогодні вказана споруда.

Фігура, хрест. У мікротопонімному просторі зафіксовано низку локальних одиниць, що пов'язані з фігурами святих, хрестами. Їх доцільно розглядати як монументальні споруди, що створені для поклоніння, та є джерелом пам'яті. Д. Щербаківський, відомий знавець української культури, стверджував, що звичай ставити придорожні хрести, фігури, каплички є загальнохристиянським. Їх переважно споруджували коло річок, потоків, при дорозі, аби могло поклонитися якомога більше людей.

Україна теж славилася великою кількістю ландшафтних хрестів та фігур. На Поділлі, скажімо, на початку ХХ ст. їх налічувалося близько 4500, а в Галичині можна було надібати на один кілометр дороги з десятків таких монументів⁸.

Доволі часто на в'їзді до села або ж на інших місцевих локусах ставили хрест: *Хрест біля Кадуба* (хрест), *Хрест на Плоснині* (хрест), *Хрест на Березі* (хрест), *Брід у Хрестах* (брід, джерело), *За Хрестом* (урочище), *Коло Хреста* (орне поле). Символіка хреста багатогранна, та, мабуть, основним смисловим навантаженням був оберіг від різноманітних нещастя, хвороб, стихій. В Україні ставили хрести також і як спогад про великі або важкі часи. Тому чимало сучасних хрестів приурочені пам'яті Небесної Сотні.

Науковці вважають, що «фігури святих і хрести як охоронців громади чи окремої родини ставили і біля церков, і по краях села. Найчастіше, крім згаданих хрестів, установлювали фігури Матері Божої, менше – св. Миколая, Івана Хрестителя, архангелів. Таке місце найчастіше називали фігурою. Ця назва є досить стійкою й зберігається навіть після знесення фігури»⁹. Однак мікротопонімів із цим номеном в основі збережено не так багато: *Божої Матері* (фігура), *Велика Фігура* (гора), *За Фігурою* (частина вулиці), *Коло Фігури* (кут села), *Під Святим Яном* (круча), *Коло Святого Яна* (ліс).

Отож, мікротопоніми відрелігійного походження доволі часто трапляються в онімному просторі українців. Такі одиниці творять своєрідний захисний ореол. Вони втілюють ціннісні імперативи нації, вказують на прихильне ставлення до християнства. Мікротопоніми можуть існувати довго, незважаючи на зникнення самого об'єкта. Тому географічні локальні назви тривкі у часі. Їхня присутність у мовленні українців чітко реалізує думки сучасної письменниці Ліни Костенко: «Ще назва є, а річки вже немає». Власні назви здатні «переживати» свої локуси, «утримувати» в основі ниточки минулого, щоб тісно пов'язати його з майбутнім. Мікротопоніми – джерело важливої інформації ландшафтного, культурного, релігійного життя населення.

⁸ Д. Щербаківський, *Українське мистецтво. II*, Київ–Прага 1926, с. ХХІ.

⁹ М. Кугутяк, М. Паньків, *Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам'яток Прикарпаття*, «Карпати: людина, етнос, цивілізація» 2014, вип. 5, с. 252.

ЛІТЕРАТУРА

- Бучко Д.Г., Ткачова Н.В., *Словник української ономастичної термінології*, Харків 2012.
- Словник української мови: в 11 т.*, т. 4, Київ 1973.
- Масенко Л., *Генезис та історичний розвиток назв на -щин-а (-чин-а)*, «Мовознавство» 1984, № 6.
- Горпинич В.О., *Проблеми вивчення слов'янської ад'ектонімії*, «Ономастика і апеллативи (проблеми словотвірної дериватології)» 1999, вип. 7.
- Волощенко-Віслобокова О.М., *Землі церковні*, http://esu.com.ua/search_articles.php?id=15976 [доступ: 12.05.2020].
- Денисовець І.В., Дерев'яно Л. І., *Емоційно-оцінний потенціал словотворчих суфіксів демінутивності та пестливості в сучасній українській дитячій прозі*, «Вісник КНЛУ» 2019, Серія Філологія, т. 22, № 1.
- Редька, Я. П., *Ойконіми Львівської та Галицької земель із формантами *-isce/*-isko в історичному аспекті*, «Мовознавство» 2006, № 4.
- Щербаківський Д., *Українське мистецтво. II*, Київ–Прага 1926.
- Кугутяк М., Паньків М., *Топоніми як джерело до вивчення сакральних пам'яток Прикарпаття*, «Карпати: людина, етнос, цивілізація» 2014, вип. 5.

Natalya Sokil-Klepar

Ivan Franko National University of Lviv

SUMMARY

Religious Buildings in Naming of the Local Environment

The present article describes the role of religious buildings in naming of elements of the local environment. Religious objects, such as monasteries and churches, are some of the most frequent motivators of microtoponyms. Such microtoponyms disclose religious, cultural, worldview, and axiological features of the nation. Roots of these words evidence the past existence of monasteries, chapels, churches, etc. in the researched territories.

In our times, names of religious buildings act as motivators of geographical units that name fields, parts of settlements, streams, mountains. Naming of churches is especially emphasized. Two directions of naming were identified among the registered units. They derived their names from angionyms or heortonyms. A vast amount of sacral locuses evidences a certain sacralization of the physical world of the humans.

Keywords: microtoponym, eclezionym, agionym, religious building, local environment.

Ключові слова: мікротопонім, еклезіонім, агіонім, релігійні споруди, локальне середовище.